

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE
ZNANOSTI
Ak.god. 2014./2015.

Borna Mesić

Zatvorske knjižnice

Završni rad

Mentor: dr. sc. Ana Barbarić, doc.

Zagreb, 2015.

Sadržaj

| | |
|---------------------------------------|----|
| 1. Uvod | 3 |
| 2. Međunarodne smjernice | 4 |
| 3. Stanje u svijetu | 6 |
| 3.1. Japan..... | 6 |
| 3.2. Španjolska..... | 7 |
| 3.3. Skandinavija..... | 8 |
| 3.4. Sjedinjene Američke Države | 10 |
| 4. Stanje u Hrvatskoj..... | 13 |
| 5. Zaključak | 19 |
| 6. Literatura | 20 |

1.Uvod

Pravo na dostupnost informacijama temeljno je ljudsko pravo određeno narodnim i međunarodnim propisima. Neke skupine ljudi s posebnim statusom ili posebnim potrebama ne mogu doći do informacija zbog okolnosti u kojima se nalaze. Jedna od takvih skupina su zatvorenici. Unatoč tomu, njima bi trebao biti osiguran slobodan pristup informacijama. Za osiguravanje tog prava odgovorne su zatvorske ustanove i zatvorske knjižnice, ali prije svega narodne knjižnice. Ovaj rad će na temelju postojeće literature istražiti stanje zatvorskih knjižnica u Republici Hrvatskoj, i usporediti ga sa stanjem u svijetu, na primjeru nekoliko država, koristeći stručne članke.

Knjižnice imaju velik utjecaj na društvo. Opsežna studija provedena 90-ih u Velikoj Britaniji, *Learning Development*, ukazala je na to da „knjižnica ima važnu ulogu u razvoju zajednice, socijalnoj uključenosti, održavanju demokracije u društvu i razvoju lokalne kulture“ (Bagarić, 2014). Stručnjaci iz područja bibliotekarstva slažu se da knjižnice daju značajan doprinos na područjima intelektualnih sloboda, informacijske pismenosti, informacijske jednakosti, smanjenju siromaštva, te kulturalne raznolikosti. Narodne knjižnice uz to doprinose razvoju i unapređenju čitalačkih i numeričkih vještina, te informatičkoj i informacijskoj pismenosti. Iz tih razloga, zatvorska bi knjižnica trebala biti prisutna u svakom zatvoru, zasebno od drugih institucija, kao posebna rehabilitacijska ustanova.

Zatvorska knjižnica nalazi se unutar veće popravne okoline, čiji su ciljevi i sigurnosne mjere često u sukobu s etičkim načelima knjižničarske djelatnosti i njenom vjerovanju u slobodan pristup informacijama. Zatvorska okolina je netradicionalan i nepristupačan teritorij s prioritetima koji predstavljaju izazov „tradicionalnom“ knjižničarstvu. Posljedično, najveći izazov današnjim zatvorskim knjižničarima je omogućivanje slobode pristupa informacijama u usko kontroliranoj okolini s pravilima i regulacijama koje utječu na gotovo sve aspekte života (Lehmann, 2011).

2. Međunarodne smjernice

Najvažniji dokument za organizaciju zatvorskih knjižnica su Smjernice za zatvorske knjižnice, kojeg je izradila IFLA-ina radna grupa za usluge zatvorskih knjižnica. IFLA (Međunarodni savez knjižničarskih društava i ustanova) je vodeće nevladino tijelo zaduženo za UNESCO-vu suradnju s profesionalnim knjižničnim udrugama. Svrha tog dokumenta je „staviti na raspolaganje pomagala za planiranje, uvođenje i vrednovanje knjižničnih usluga za zatvorenike“ (IFLA, 2007). Dokument je zamišljen kao model za izradu nacionalnih smjernica za zatvorske knjižnice, a njegova je prednost to što se može prilagoditi u skladu s mjesnim mogućnostima. Uz to, IFLA je izdala i Smjernice za narodne knjižnice (2011.) u kojima tvrdi sljedeće: „Potencijalni korisnici, koji iz bilo kojeg razloga nisu u mogućnosti koristiti redovite usluge knjižnice, imaju pravo na jednak pristup knjižničnim uslugama. (...) Knjižnica se mora u svim slučajevima nastojati organizirati tako da njena građa i usluge budu dostupni svim korisnicima.“ Iz toga slijedi da su upravo narodne knjižnice odgovorne za omogućivanje dostupnosti knjižničnih usluga zatvorenicima na način da uspostave suradnju sa zatvorskim ustanovama.

IFLA-ine smjernice polaze od toga da je suvremena penologija usredotočena na rehabilitaciju, obrazovanje i resocijalizaciju zatvorenika, za razliku od prijašnje prakse (sve do druge polovice 20. stoljeća) kada se kriminalce pokušalo transformirati u društveno prihvatljive pojedince izolacijom, teškim fizičkim radom, pa čak i farmakološkim te kirurškim tretmanima. Zatvorska knjižnica bi stoga trebala biti jedna od najvažnijih ustanova za provedbu rehabilitacije i obrazovanja. Uz to, trebala bi biti mjesto gdje zatvorenici mogu konstruktivno provoditi slobodno vrijeme.

U suvremenoj penološkoj i bibliotekarskoj teoriji postoje dvije struje razmišljanja u odnosu na edukaciju u zatvoru: jedni tvrde da za obrazovanje zatvorenika treba biti zadužena posebna ustanova, dok drugi drže da je to zadaća knjižnice. IFLA se svrstava u potonje, budući da u Smjernicama piše kako knjižnica kažnjenicima treba omogućiti opismenjivanje, kao i cjeloživotno učenje.

Prema Smjernicama, zatvorska knjižnica s potpunom uslugom trebala bi sadržavati najmanje 2000 naslova ili 10 naslova po kažnjeniku, ovisno o tome u kojem slučaju ima više knjiga. Lokacija i prostor knjižnice su iznimno važni za uspješnost funkcioniranja iste tako da Smjernice preporučuju da knjižnica bude smještena „u središtu zatvorskog kompleksa, po mogućnosti unutar ili u blizini obrazovnog odjela“. Uz to, knjižnica mora biti lako dostupna zatvorenicima, a trebala bi biti pristupačna i osobama s tjelesnim nedostacima. Zatvorskom knjižnicom trebao bi upravljati stručni knjižničar sa sveučilišnom diplomom iz knjižnično informacijskih znanosti ili odgovarajućom svjedodžbom knjižničarske škole. Kažnjenici također mogu biti zaposleni u knjižnici, ali samo kao ispomoć. Knjižnicama se preporučuje da razrade dugoročni plan (3 do 5 godina) koji treba sadržavati „zadatke, mjerljive ciljeve, strategije postizanja ciljeva te metode za vrednovanje“ (IFLA, 2007). Knjižnična zbirka treba se sastojati od tiskane i netiskane građe, a treba zadovoljavati „informativne, obrazovne, kulturne, rekreacijske te rehabilitacijske potrebe zatvoreničke zajednice“ (IFLA, 2007). Odabir građe treba uzeti u obzir demografski sastav zatvoreničke zajednice, to jest: „etnički te kulturni sastav, dob, čitateljsku razinu, obrazovnu razinu i jezike zatvoreničke zajednice“ (IFLA, 2007). Također, zbirka mora biti ujednačena i mora predstavljati širok raspon ideja i stavova. Trebala bi uključivati sljedeće vrste građe: opću referentnu građu, beletristiku, stručnu literaturu sa snažnim naglaskom na samopomoć, pravnu građu, poeziju, građu za samostalno učenje, građu laganu za čitanje, i tako dalje. Nadalje, IFLA tvrdi da svu knjižničnu građu treba „klasificirati i katalogizirati u skladu s nacionalnim i/ili međunarodnim standardima“. Osim usluge posuđivanja knjiga, zatvorska knjižnica također bi trebala organizirati aktivnosti i programe koji promiču „čitateljske, pismene i kulturne interese“. Takvi programi, osim što podižu kvalitetu života, daju zatvorenicima priliku za kreativno provođenje vremena. IFLA navodi primjere ovakvih aktivnosti: „susreti s piscima, klubovi knjiga, glazbeni programi, umjetničke radionice, proslave blagdana (...)“. Naposljetku, IFLA-ine Smjernice nude upute za još jednu važnu temu: cenzuru. Naime, zatvorske knjižnice bi trebale ponuditi „građu i usluge jednake onima koje se nude u narodnim knjižnicama u slobodnom svijetu“, a ograničenje pristupu knjižničnoj građi i informacijama bi trebalo postojati „samo ako je očigledno da bi taj pristup predstavljao prijetnju za sigurnost zatvora“.

3. Stanje u svijetu

3.1. Japan

Funkcionalne zatvorske knjižnice, kao ni zatvorski knjižničari, u Japanu ne postoje. Uprava zatvora dobavlja materijale za čitanje na neka mjesta u zatvoru, primjerice u dnevni boravak. Ti materijali ne zadovoljavaju potrebe zatvorenika. Zatvorenicima je također dozvoljena kupovina knjiga, časopisa i novina, te primanje knjiga na poklon od prijatelja i obitelji. Suradnja s narodnim knjižnicama je slaba i gotovo nepostojeća.

U Japanu postoji 188 zatvorskih ustanova, koje su većinom u vlasništvu države. U 2008. godini, bilo je oko 78.500 zatvorenika. Japanski zatvorski sistem doživio je značajne reforme kad je stupio na snagu Zakon o knjižnicama 2006. godine. Taj zakon stavlja posebnu važnost na programe koji omogućuju rehabilitaciju i pripremu zatvorenika na uspješan povratak u društvo, te je uvelike unaprijedio uvjete života u zatvoru. Također, tim zakonom određuje se način kontrole i postupanja materijalima za čitanje. Zatvorenici imaju pravo na posjedovanje i primitak materijala za čitanje, osim u slučaju kada takvi materijali predstavljaju sigurnosnu prijetnju instituciji i kada su štetni za zatvorenikovu rehabilitaciju. Takvi materijali imaju sadržaj koji opisuje zatvorske pobune, metode bijega iz zatvora, organizirani kriminal, i slično. Zbirke se razlikuju u veličini i raspon im je od 5000 do čak 26.000 knjiga. Stripovi, rječnici, pravne tiskovine i popularni romani posebno su popularni. Neke ustanove sa stranim državljanima posjeduju materijale na stranom jeziku, od kojih je najzastupljeniji engleski jezik. Nažalost, najzastupljenija kaznena mjera za zatvorenike u Japanu je zabrana pristupanja materijalima za čitanje. Te kazne su kontraproduktivne, preoštre, pa čak i nehumane. Čitanje uvelike doprinosi rehabilitaciji i baš iz tog razloga bi trebalo biti dostupno neposlušnim zatvorenicima.

Naposljetku, valja istaknuti da postoje mnogi nedostaci trenutne situacije u zatvorskom sustavu Japana. Mogućnost kupovanja materijala za čitanje stvara veliku razliku između siromašnih i bogatijih zatvorenika. To je samo po sebi loše, a uz to i povećava krađe i sukobljavanja. Također, ako zatvorenici mogu kupovati i posjedovati vlastite materijale za čitanje, uprava zatvora će biti sklonija vjerovanju da nema potrebe za pravom, funkcionalnom zatvorskom knjižnicom. (Nakane, 2011)

3.2. Španjolska

Španjolski mislioci još su u osamnaestom stoljeću zaključili da je obrazovanje kriminalaca najbolji način za sprječavanje kriminala. To je bila podloga za dubinsku reformu španjolskog zatvorskog sustava, koja je izvršena u devetnaestome stoljeću. Concepción Arenal, španjolska feministica i aktivistica, krajem tog stoljeća predložila je uklapanje obrazovnih i rekreacijskih aktivnosti u život zatvorenika, uključujući glazbu, književnost, umjetnost, tjelesni odgoj i religijske grupe. Takvi programi podupirali su osobni razvoj, a zatvorenici su sami odlučivali žele li sudjelovati. Taj prijedlog sadržavao je i upute za stvaranje novina koje bi zatvorenici pisali i tiskali unutar zatvora.

Struktura današnjeg španjolskog zatvorskog sustava započela je 1970ih godina uvođenjem Općeg zakona o zatvorima (*la Ley Orgánica General Penitenciaria*) u kojem se napominje da svaka zatvorska ustanova mora imati knjižnicu koja bi zadovoljavala obrazovne, informacijske, i rekreacijske potrebe zatvorenika. Organizacijski model zatvorskih knjižnica u Španjolskoj sličan je onom u drugim mediteranskim državama poput Francuske i Italije, gdje su parametri upravljanja knjižnicom uspostavljeni u kooperativnim ugovorima između pojedinačnih zatvorskih ustanova i javnih ili privatnih tijela. Španjolske zatvorske knjižnice tradicionalno su povezane sa školama u zatvorskim ustanovama. Učitelji, uz pomoć zatvorenika, zaduženi su za upravljanje knjižnicom. Zatvorenici mogu pristupiti Internetu u određenim situacijama, ali uvijek uz nadzor osoblja. Zanimljiv podatak je da su računalne radionice postale uobičajene u gotovo svim zatvorskim ustanovama. Jedan od hvalevrijednih projekata španjolskih zatvora je „Blogeri u zatvoru“. Osmišljen u pokrajini Cataluña 2006. godine i razvijen tijekom nekoliko godina, ovaj projekt osvojio je razne nagrade. Osim pristupa računalima, zatvorenicima je ponuđen i tečaj korištenja računala i izrade blogova. Sudionici tečaja također uče o pravilima pristojnog izražavanja, raznim stilovima komunikacije, poštovanju drugih korisnika, te konstruktivnoj kritici. Blogovi su objavljeni na Internetu i zatvorenici mogu primiti komentare od ljudi izvana, s kojima mogu ostati u kontaktu.

Stupanj obrazovanja španjolskih zatvorenika je nizak. Stopa nepismenosti doseže čak 13 posto. Možda je to razlog zašto se njihove zatvorske knjižnice još uvijek percipiraju kao podrška obrazovnim programima.

3.3. Skandinavija

Švedska, Danska i Norveška imaju dugu zajedničku povijest tijekom koje su ponekad bile i ujedinjene. Njihovi jezici toliko su slični da razumiju jedni druge u pisanom i govornom obliku komunikacije. Ne čudi nas onda da postoje mnoge sličnosti i u njihovim političkim sustavima. Skandinavske zemlje imaju relativno malen broj zatvorenika. Niti jedna od ove tri zemlje nema više od 75 zatvorenika na 100.000 stanovnika. Radi usporedbe, Francuska ima 100, Ujedinjeno Kraljevstvo ima 153, Hrvatska ima 91, Srbija ima 140, Rusija ima 463, a Sjedinjene Američke Države imaju čak 698 zatvorenika na 100.000 stanovnika¹. Skandinavske zemlje također prednjače u omjeru broja osoblja naspram zatvorenika. Jedan zaposlenik zatvora je u Skandinaviji odgovoran za 1,4 do 1,6 zatvorenika, dok je u ostalim zemljama prosjek otprilike 3 zatvorenika na jednog zaposlenika.

Jedna specifična karakteristika norveških zatvora je ta da se njihov zatvorski sustav sastoji od malih zatvorskih ustanova, od kojih neke imaju manje od 25 zatvorenika. Ova činjenica uvelike određuje organiziranje knjižničnih usluga. Godine 1976. izrađen je izvještaj koji je preporučio da zatvorske knjižnice treba financirati ista državna služba koja je zadužena za narodne knjižnice. Ministarstvo nije imalo ništa protiv i započeo je pilot projekt koji je uključio 4 zatvora. Taj projekt bio je iznimno uspješan i knjižnice su zabilježile prosjek od 47 posudbi po zatvoreniku godišnje, što je deset puta veći broj od prosječnih posudbi u narodnim knjižnicama. Od tada je zatvorskim knjižnicama osiguran poseban iznos iz državnog proračuna. Danas u Norveškoj odgovornost za zatvorske knjižnice snose Ministarstvo pravosuđa i Narodna knjižnica.

U Švedskoj je situacija drukčija; općinske narodne knjižnice odgovorne su za omogućivanje knjižničnih usluga zatvorenicima u njihovim općinama. Narodne knjižnice dobivaju nadoknadu za ovu službu u obliku fiksne svote svake godine. Nažalost, ova svota je ostala nepromijenjena tijekom više od deset godina i nije bila dostatna za pokrivanje ukupnih troškova. To je rezultiralo u značajnoj razlici u kvaliteti raznih zatvorskih knjižnica. Također, budući da je odgovornost decentralizirana i prebačena na županijske i mjesne ovlasti, svaki zatvor je imao svoj proračun, što znači da se zatvorske knjižnice moraju natjecati s ostalim programima za financiranje.

¹ Izvor: International Centre for Prison Studies. Dostupno na: prisonstudies.org

U Skandinavskim zemljama, otprilike četvrtina svih zatvorenika su stranci. Ovu grupu sačinjavaju pojedinci iz raznih zemalja što predstavlja izazov zatvorskim knjižnicama. Zatvorenicima je većinom zabranjen pristup internetu. U godinama koje slijede, rastući broj knjižničnih usluga i informacijskih resursa će biti dostupan samo na internetu, zbog čega će ovaj problem postati puno ozbiljniji.

Od uspješnih skandinavskih knjižničnih programa potrebno je izdvojiti Zvuk čitanja (*Lyden av lesing*) kojeg provodi norveška popravna služba. Naime, kako polovica zatvorenika ima djecu, vrlo je važno da knjižnica sadrži knjige za djecu. U ovom projektu zatvorenici čitaju priče za spavanje koje se snimaju i potom puštaju djeci kod kuće prije spavanja. Također, u Danskoj svi zatvori primaju besplatne knjige za djecu putem projekta *Bogstart*. (Lodal, 2011)

3.4. Sjedinjene Američke Države

Zatvorenicima u SAD-u omogućen je pristup informacijama i materijalima za čitanje u gotovo svim federalnim i državnim zatvorskim ustanovama. Ministarstvo pravosuđa je odgovorno za zatvorske knjižnice, njihove zbirke, i usluge u ovoj zemlji. Prijestupnici koji su počinili federalni zločin odslužuju svoju kaznu u federalnim zatvorima, prijestupnici koji su prekršili zakon neke od saveznih država odslužuju kaznu u državnim zatvorima, a optuženici koji čekaju suđenje i neki prijestupnici s kraćim zatvorskim kaznama smješteni su u mjesnim zatvorima. Ako izuzmemo otočnu državu Sejšeli, SAD je zemlja s najviše zatvorenika na 100.000 stanovnika. Broj zatvorenika se u SAD-u povećao sedam puta u razdoblju od 1970. godine, kad ih je bilo manje od 200.000, do 2008. godine, kad ih je bilo oko 1,500.000. Najbrže rastuća skupina zatvorenika jesu starije osobe, mahom zahvaljujući dugačkim zatvorskim kaznama i zato što je velik dio zatvoreničke populacije zatvoren zbog nasilnih prijestupa. U nekim saveznim državama, postotak zatvorenika kojima je potrebno liječenje ovisnosti o drogama ili alkoholu doseže čak 70 posto. Velik dio zatvorenika (između 50 i 60 posto) nije završio srednju školu. Ova činjenica je, naravno, povezana s nemogućnosti zatvorenika da nađu i zadrže posao, zbog čega se veliki broj njih odao kriminalu. Stopa zatvorenika koji potječu iz rasnih i etničkih manjina je disproportionalno velika u odnosu na većinsko bjelačko stanovništvo. Stopa grupe zatvorenika koja ne priča engleski jezik (primarno Hispano-amerikanaca i Jugoistočnih Azijata) je u porastu. Iz tih razloga, zatvorski knjižničari u SAD-u susreću se s izazovom izgradnje knjižnične zbirke koja bi zadovoljavala potrebe velike multikulturalne zajednice.

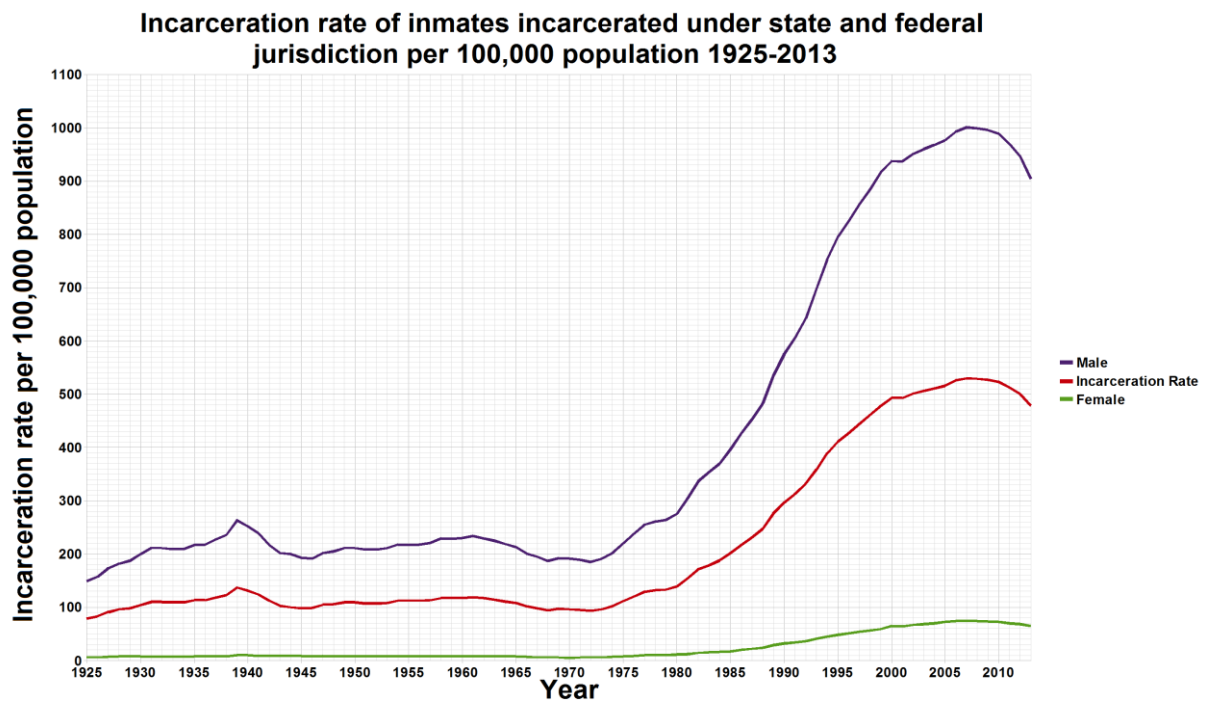
Jedan od prijelomnih događaja u razvoju američkih zatvorskih knjižnica je odluka Vrhovnog suda u suđenju *Bounds v. Smith*, kada je sud naredio da svi zatvori moraju omogućiti zatvorenicima pristup sudu putem knjižničnih zbirki pravnih materijala ili pravnih stručnjaka. Federalni ured za zatvore i većina federalnih država odlučili su se za prvu mogućnost i u sljedeća dva desetljeća potrošili su velike iznose novca na kupnju i održavanje pravnih zbirki. U to vrijeme pravni dokumenti su uvijek bili važniji od opće knjižnične zbirke. Osim što su ove zbirke bile iznimno skupe, također su bile često oštećivane uslijed čestog korištenja. Oko 2000. godine, neke su zatvorske ustanove počele pretvarati svoje tiskane pravne zbirke u elektroničke zbirke i prenositi ih na CD-ROM-ovima i DVD-ima. Danas se te

elektroničke zbirke pretvaraju u internetske zbirke, kojima zatvorenici pristupaju putem računala u zatvorskim knjižnicama. Ovaj format, osim što je puno jeftiniji i lakši za održavati, ima mnoge pogodnosti kao što su mogućnost pretraživanja. Jedan takav sustav pravnih informacija, EILLS (Electronic Inmate Law Library System), kojem se može pristupiti na 249 različitih mjesta, donosi saveznoj državi Wisconsin godišnju uštedu od čak 1,600.000 kuna.

Još jedna hvalevrijedna karakteristika američkih zatvorskih knjižnica je umreženost i međusobna povezanost zatvorskih knjižničara diljem zemlje. U saveznoj državi Kolorado razvijen je intranet zvan Popravne knjižnice Kolorada (Colorado Correctional Libraries) koji ima tri glavna cilja: olakšanje izmjene informacija između knjižničara, omogućivanje platforme za online treniranje i usavršavanje zatvorskih knjižničara te izgradnja online zajednice zatvorskih knjižničara. Ta mreža sastoji se od dvadeset tri zatvorske knjižnice, a nadgledaju je tri županijska knjižničara.

Osim toga, na državnoj razini postoji veoma popularna mailing lista PRISON-L koju održava Američka Udruga Knjižnica (American Library Association). Ova lista postala je aktivan forum za zatvorske knjižničare. Nedavne rasprave na listi bile su usredotočene na razvijanje zbirke, cenzuru, organiziranje književnih klubova i ostalih tipova književnih događanja u zatvoru, rukovanje donacijama, omogućivanje programa pismenosti, te rješavanje sigurnosnih pitanja.

Zatvorski sustav u SAD-u iznimno je skup za održavanje zbog visoke stope zatvorenika. Osim ekonomske štete, ta visoka stopa nanosi i štetu američkom društvu. Zatvorske knjižnice ključan su faktor u rehabilitaciji zatvorenika, stoga bi se trebalo posvetiti više pažnje ovom segmentu zatvorskog života. (Lehmann, 2011)



Slika 1.: Stopa zatvorenika na 100.000 državljana u SAD-u između 1925. i 2013. g.

(Izvor: Bureau of Justice Statistics. Dostupno na: www.bjs.gov)

4. Stanje u Hrvatskoj

Pravo na informiranost i slobodan pristup informacijama temeljno je ljudsko pravo i jedan od osnovnih uvjeta demokratizacije svakog društva. Ljudska prava, pa tako i pravo na dostupnost informacijama, zaštićena su odredbama mnogih međunarodnih dokumenata. Republika Hrvatska je članica UN-a i EU, te kao takva mora slijediti međunarodne propise koje ta tijela donose. Na zatvorske knjižnice utječu specifični zakoni, ali isto tako i međunarodni dokumenti. Jedan od njih je *Opća deklaracija o ljudskim pravima*, a donijeli su je Ujedinjeni narodi 1948. godine. U njoj se određuje „pravo traženja, primanja i prenošenja obavijesti, bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice“. Europskom konvencijom o ljudskim pravima i temeljnim slobodama (Rim, 1950., stupila na snagu 1953., u RH 1997.) svima se jamči pravo na slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Osim toga, Hrvatska poštuje odredbe Zakona o izvršavanju kazne zatvora (2011.), Europskih zatvorskih pravila (2006.) i Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima (1955.), koja nalažu „uređenje i korištenje priručne knjižnice, prikladnog sadržaja“ (Bagarić, 2014).

Također, članak 14. Ustava Republike Hrvatske jamči jednakost svih građana pred zakonom neovisno o rasi, spolu, jeziku, vjeri, naobrazbi, društvenome položaju i drugim osobinama. Iz toga svega slijedi da zatvorenici, kao i svi ostali građani, imaju pravo na dostupnost informacija.

U Republici Hrvatskoj postoje tri vrste ustanova u kojima se odslužuje zatvorska kazna; zatvori, kaznionice i odgojni zavodi. Za potrebe ovog rada služit ćemo se terminom 'zatvor' za sve te ustanove, osim gdje je potrebno napraviti distinkciju. Prema podacima Ministarstva pravosuđa, uprave i samouprave, u Hrvatskoj postoje dvadeset i tri takve ustanove. Od toga ima 15 zatvora, 6 kaznionica, 2 odgojna zavoda i jedna zatvorska bolnica.

U ovom radu proučit ćemo dva postojeća istraživanja koja su u Hrvatskoj provedena od 2000. godine; Aleksandra Horvat i Tatjana Nebesny provele su istraživanje 2004. godine, a Sandra de Villa je slično istraživanje provela 2005. godine. De Villa je također provela case study u Požeškoj kaznionici. Oba istraživanja provedena su metodom upitnika kojeg su ispunile osobe zadužene za zatvorsku knjižnicu. Budući da u Hrvatskoj ne postoje zatvorski knjižničari, niti je takvo zanimanje klasificirano u okviru Ministarstva kulture, upitnike su ispunjavale osobe koje nisu stručnjaci za knjižnice. Ova istraživanja došla su do zaključka da je sveukupno stanje zatvorskih knjižnica u Hrvatskoj porazno.

Europski standardi smještaja zatvorenika nalažu da za svakog zatvorenika treba biti osigurano 4 m² i 10m³. Prema tome, Hrvatski zatvori imaju zakonski kapacitet za smještaj 3.771 zatvorenika. U njima je smješteno 3373 zatvorenika, od čega 3221 čine muškarci a 152 žene (De Villa, 2011), iako je prema nekim podacima na tim prostorima povremeno smješteno više od 5.100 osoba, s tendencijom daljnjega rasta (Bagarić, 2014.). Iz tog razloga mnoge prostorije koje su bile namijenjene provođenju slobodnog vremena i raznim aktivnostima pretvorene su u spavaonice.

Prema de Villinom istraživanju, u Hrvatskim zatvorima prevladavaju zatvorenici dobne skupine od 28 do 39 godina. Oni su također skloniji čitanju nego zatvorenici mlađe i starije dobi. Ta informacija je važna zato što dob zatvorenika utječe na zainteresiranost za čitanje, te izbor literature za organiziranje zbirke. Nadalje, gotovo polovica zatvorenika stekla je nižu stručnu spremu (49%), a slijedi ju gotovo jednako zastupljena grupa zatvorenika sa srednjom stručnom spremom (48%). Ova informacija također uvelike određuje na odabir knjiga za zbirku.

Od 23 zatvora u RH, njih 19 ima knjižnicu a samo njih 10 ima čitaonicu. Srećom po zatvorenike, 17 knjižnica dopušta iznošenje knjiga izvan prostora knjižnice. U oba istraživanja bilo je postavljeno pitanje o osiguravanju novčanih sredstava za rad knjižnice, i rezultati su bili jednaki; samo 6 knjižnica dobiva neki oblik financiranja. Prema Upravi za zatvorski sustav, u državnom proračunu osiguravaju se i doznačuju ukupna sredstva za rad zatvorskih ustanova, a svaka ustanova sama odlučuje o stavkama u tom proračunu. (Horvat, Nebesny, 2004.) Dakle, one knjižnice koje su naznačile da ne dobivaju sredstva za rad od države zapravo ne dobivaju sredstva od zatvorske ustanove. U svakom slučaju, čak 19 ustanova nema stalnih sredstava za rad.

Zatvorenici u Hrvatskoj na raspolaganju imaju otprilike 25 000 knjiga, što iznosi oko sedam knjiga po zatvoreniku (De Villa, 2011). To je manje od standarda koji je odredila IFLA, koji iznosi deset knjiga po zatvoreniku. Stanje je još gore ako uzmemo u obzir da niti jedna knjižnica ne obnavlja svoj fond redovito. Većina ih nabavlja novu građu samo povremeno, i to primanjem knjiga na poklon.

Nije dovoljno samo omogućiti informacijske resurse kako bi knjižnica davala pristup znanju i kulturi. Ovi resursi moraju se promovirati, što zahtijeva angažman i rad knjižničnog osoblja. U sveobuhvatnom istraživanju provedenom u zatvorskim knjižnicama SAD-a 1974. godine, Marjorie LeDonne je zaključila: „Shvatila sam da, koliko god su prostor, vrijeme, novac, obuka, i odgovarajuće pomoćno osoblje važni, ključnu ulogu u kvalitetnoj popravnoj knjižnici ima energija i predanost koju knjižničar donosi na posao“ (Lehmann, 2011). Drugim riječima, potrebna je vrlo posebna osoba ne samo s odgovarajućim obrazovanjem, nego s velikim brojem posebnih ljudskih karakteristika, kao što su strpljenje, asertivnost, fleksibilnost, emocionalna stabilnost, iskrenost, velika tolerancija na stres, želja za pomaganjem, i smisao za humor (Lehmann, 2011). Prema Priručniku za zatvorske knjižnice (*Down For The Count; A Prison Library Handbook*), zatvorski knjižničar bi također trebao posjedovati sljedeće kvalitete: spremnost na prihvaćanje rizika, motiviranost izazovima, orijentiranost prema inventivnosti, privrženost društvenoj pravdi, tendencija za rad u osamljenosti, i čvrsta volja za promjenom u svijetu (Vogel, 1995).

U Hrvatskoj ne postoje zatvorski knjižničari. To radno mjesto nije klasificirano u okviru ustroja Ministarstva pravosuđa niti u okviru Ministarstva kulture. U hrvatskim zatvorskim knjižnicama većinom su zaposlene službene osobe, tj. zaposlenici zatvora (u 15 knjižnica), a ponegdje rade i zatvorenici (u 6 knjižnica). Inventar knjiga posjeduje 15 knjižnica, a abecedni katalog 12 knjižnica. Kako IFLA predviđa izrađivanje plana za poboljšanje rada, upitnici su sadržavali i pitanje vezano uz taj aspekt djelovanja knjižnice. Čak devet zatvora izjavilo je da nema plan za poboljšanje. IFLA također nalaže da zatvorske knjižnice trebaju surađivati s narodnim knjižnicama. Po ovom pitanju situacija u RH bi mogla biti bolja. Otprilike polovica knjižnica, njih jedanaest, organizirala je suradnju s narodnim knjižnicama. Unatoč tomu, postoji jedan hvalevrijedan primjer kojeg bi trebale slijediti druge knjižnice u Hrvatskoj. Naime, u Bjelovaru je organizirana suradnja između zatvorske uprave i Narodne knjižnice Petra Preradovića koja se manifestira u obliku bibliobusa koji prema dogovoru u zatvor dolazi svakih 14 dana. Ova inicijativa je jako uspješna i stoga bi se trebala pokušati primijeniti na ostale zatvore. Uspješna je jer su zatvorenici s vremenom pokazali velik interes za nju. Važno je napomenuti i da su sve knjige uredno vraćene, bez oštećenja, što govori o poštovanju koje zatvorenici imaju prema ovom modelu razmjene knjižničnih usluga. Konačno, ovaj model izrazito je praktičan zato što zatvorenici imaju mogućnost naručiti

knjige koje ih zanimaju, te tako zapravo imaju pristup čitavom fondu Gradske knjižnice iz Bjelovara.

Ovo nije jedini bibliobus u Hrvatskoj, ali jedini je koji pruža usluge zatvorenicima. Osim njega, postoji još 10 bibliobusnih službi, od kojih se 5 nalazi u gradovima koji imaju zatvore. To su bibliobusne službe u Karlovcu, Osijeku, Rijeci, Zadru, i Zagrebu. Zašto njihovi bibliobusi nemaju postaju u zatvorima? Prem IFLA-inim smjernicama, narodne knjižnice su odgovorne za pružanje knjižničnih usluga svim građanima na njihovom području, pa tako i zatvorenicima. Naravno da su i zatvorske ustanove krive za nedostatak suradnje, ali odgovornost leži prvenstveno na narodnim knjižnicama.

Imaju li narodne knjižnice opravdanje za zanemarivanje zatvorskih knjižnica? Gospodarska kriza s početka 21. stoljeća pogodila je sve aspekte ljudskog djelovanja, a pogotovo knjižnice i ostale institucije kojima je bila posvećena nedovoljna pažnja i za vrijeme gospodarske stabilnosti. Unatoč tomu, velike promjene mogu se postići bez gotovo ikakvih dodatnih troškova, kao što je pokazala dr. sc. Željka Bagarić u svom radu 'Model suradnje narodnih knjižnica i zatvorskoga sustava u Republici Hrvatskoj'. Ona je provela Program vođenog čitanja sa zatvorenicima u Kaznionici u Turopolju i pokazala da se s malim ili nikakvim troškovima može poboljšati kvaliteta usluge zatvorskih knjižnica. Također, na temelju Programa vođenog čitanja i suradnje između Gradske knjižnice Velika Gorica i Uprave za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske, autorica je dokazala da se može uspostaviti suradnja narodnih knjižnica i zatvorskih sustava.

Neke od aktivnosti koje autorica predlaže su: organizacija prostora i slobodnih aktivnosti u funkciji zatvorske knjižnice i čitaonice, ciljana stručna edukacija osoba za rad u zatvorskoj knjižnici, izlučivanje dijela fonda za otpis, popisivanje i inventariziranje zadržanih primjeraka građe, označivanje vitrina, katalogizacija građe, uspostava stacionara, i uspostava novih knjižničnih usluga u Zatvorskoj knjižnici temeljem Programa vođenog čitanja. Sve stavke na ovom popisu, osim zadnje dvije za koje su potrebne manja financijska sredstva, mogu se izvršiti bez dodatnih financijskih troškova. Naime, kako je autorica zatekla loše stanje u knjižnici, zaključila je da bi se prostor mogao pretvoriti u funkcionalnu knjižnicu bez drastičnih izmjena; dovoljno je samo preinačiti položaj namještaja te prenamijeniti i organizirati prostor (npr. ukloniti TV i kauč).

Kad ove primarne mjere budu izvršene, autorica predlaže mjere drugog zahvata – one koje se odnose na planirane oblike nastavka međuinstitucionalne suradnje. Te mjere uključuju organizaciju kulturnih i drugih manifestacija u zatvorskoj knjižnici, senzibilizaciju javnosti, iniciranje akcija ciljanih donacija i prikupljanja knjiga za zatvorsku knjižnicu na redovitoj osnovi, te iniciranje uspostave bibliobusne službe. Ove mjere trebale bi biti financirane od strane obiju institucija, na temelju godišnjeg plana rada. Autorica je također predložila revidiranje Akcijskog plana za unapređenje zatvorskoga sustava RH da bi se dodala stavka o financiranju bibliobusne službe. Naposljetku, mjere trećeg zahvata jamče provedbu uspostavljenoga modela i njegovu primjenu na nacionalnoj razini. Te mjere uključuju: sistematizaciju radnoga mjesta *Zatvorski knjižničar* ili *Koordinator zatvorske knjižnice* u Ministarstvu kulture i Ministarstvu pravosuđa, uspostavljanje plana i programa obrazovanja za zatvorskog knjižničara te provedbu teorijskoga i praktičnoga obrazovanja polaznika programa za zatvorskog knjižničara. Osim uspostavljanja modela međuinstitucionalne suradnje, ove smjernice također upućuju na rehabilitacijski pesimizam zaposlenika zatvora. Naime, u istraživanju o generalnim stavovima zaposlenika kaznionica RH o ljudskim pravima zatvorenika, 83% ispitanika smatra da je neke osuđene osobe nemoguće osposobiti za poštivanje pravnoga poretka, 90% njih slaže se da se u hrvatskim zatvorima poštuje ljudsko dostojanstvo, 85% njih misli da u hrvatskim zatvorima nema diskriminacije, a 51% ispitanika smatra da bi trebalo uvesti smrtnu kaznu. Isto istraživanje pokazalo je da opća populacija ima puno pozitivniji stav o bivšim osuđenima i rehabilitaciji. Za očekivati je da bi se taj stav zaposlenika poboljšao u slučaju postizanja uspješnih rezultata na području knjižničnih rehabilitacijskih projekata.

5. Zaključak

Funkcionalne, sekularne zatvorske knjižnice relativno su nova pojava u svijetu. Ako izuzmemo zbirke religioznih knjiga koje su stoljećima bile jedina građa u zatvorima i pravne zbirke koje su u 20. stoljeću došle u zatvore, možemo reći da se tek u posljednjih 50 godina događaju stvarne promjene u ovom području. Do sad je zatvorska knjižnica uvijek bila percipirana kao ispomoć; bila to ispomoć u edukacijskom djelovanju ili ispomoć u pripremanju za suđenje. Knjižnica kao zasebna rehabilitacijska ustanova u sklopu zatvora je ideja koju tek sad implementiraju države, i to prvenstveno one najrazvijenije, primjerice Norveška.

Stanje u Hrvatskoj, kao što su nedavna istraživanja pokazala, je porazno; nisu zadovoljeni materijalni uvjeti, nije zaposleno stručno osoblje, obnavljanje zbirke je nasumično i neredovito, suradnja između narodnih i zatvorskih knjižnica je također minimalna, a planovi za poboljšanje ovog stanja ne postoje. Unatoč tomu, važno je napomenuti da se kao „ključni razlog neostvarivanja međunarodnih standarda koji se tiču zatvorenika (njihov smještaj, rad, izobrazba, zdravstvena skrb i dr.) smatraju postojeće prilike (prekapacitiranost, nedostatak stručnoga kadra i dr.), a ne loš rad kaznionica, zatvora i odgojnih ustanova“ (Bagarić, 2014). Nadalje, gospodarsko stanje Hrvatske ne može biti izlika za lošu međuinstitucionalnu suradnju; dr. sc. Željka Bagarić je pokazala u svom radu da je moguće poboljšati uvjete zatvorskih knjižnica uz vrlo malo financijskih sredstava.

Istraživanja provedena u 21. stoljeću dokazuju da su zatvorski sustavi ispunjeni neobrazovanim, siromašnim ljudima, beskućnicima, nezaposlenima, ovisnicima, te duševno oboljelim ljudima. Troje od deset zatvorenika razvije neki oblik duševne bolesti u zatvoru (Lehmann, 2011). Nakon vremena provedenog u zatvoru, bivši zatvorenici imaju kriminalni dosje, koji im još više otežava pronalazak stalnog i stabilnog zaposlenja. Stoga ne čudi da je stopa recidiva u većini zemalja iznad 50 posto. Uspješne inicijative diljem svijeta dokazale su da zatvorska knjižnica može i mora biti ključna ustanova u edukaciji, resocijalizaciji, i rehabilitaciji zatvorenika. Sve što preostaje je podizanje svjesnosti o ovim problemima i pozivanje vladajućih da prepoznaju važnost financiranja ovih institucija i pripadajućih inicijativa.

6. Literatura

Bagarić, Ž. (2014). *Model suradnje narodnih knjižnica i zatvorskoga sustava u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Zavod za informacijske studije

De Villa, S. (2007). *Zatvorske knjižnice u Republici Hrvatskoj*: magistarski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

Horvat, A., Nebesny, T. (2004). *Zatvorske knjižnice u Hrvatskoj*. // Slobodan pristup informacijama : 2. i 3. okrugli stol : zbornik radova / Belan-Simić, Alemka ; Horvat, Aleksandra (ur.). – Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 129-136.

Koontz, C., Gubbin, B. (2010). *IFLA Public Library Service Guidelines*. 2nd, completely revised edition. Berlin/Munich: De Gruyter Saur

Lehman, V., Locke, J. (2009). *Guidelines for Library Services to Prisoners*. 3rd Edition. IFLA Professional Reports, No. 92.

Lehmann, V. (2011). *Challenges and Accomplishments in U.S. Prison Libraries*. // Library Trends. „Library and Information Services to Incarcerated Persons: Global Perspectives“ ed. by Vibeke Lehmann; Vol. 59, No. 3.

Lodel, K., Ra, E. (2011). *Prison Libraries the Scandinavian Way: An Overview of the Development and Operation of Prison Library Services* // Library Trends. Vol. 59, No. 3.

Nakane, K., Noguchi, S. (2011). „*Prison Libraries*“ in Japan: *The Current Situation of Access to Books and Reading in Correctional Institutions*. // Library Trends, Vol. 59, No. 3.

Perez Pulido, M. (2011). *Library Services in Spanish Prisons: Current State of Affairs*. // Library Trends, Vol. 59, No. 3.

Vogel, B. (1995). *Down For The Count : A Prison Library Handbook*. Scarecrow Press.

Zatvorske knjižnice

Prison libraries

Sažetak

Tema ovog rada su knjižnice koje se nalaze u zatvorskim ustanovama. U radu se istražuje stanje zatvorskih knjižnica u svijetu i Republici Hrvatskoj. Postojeća literatura upućuje na zaključak da je stanje u Hrvatskoj porazno, ali ni drugdje u svijetu nije puno bolje. Zatvorske knjižnice su tek u zadnjih 50 godina postale nezavisne i funkcionalne institucije za rehabilitaciju zatvorenika.

Abstract

This is a paper on prison libraries. The condition of Croatian prison libraries was researched, as well as the state of prison libraries in the world. Existing research shows that the state of Croatian prison libraries is not satisfying. However, the rest of the world has also just recently (in the last 50 years) recognized the value of prison libraries as independent and functional rehabilitation centres.